

TOPONÍMIA: PROBLEMES I MÈTODES

JOAN ANTON RABELLA

Introducció

En el XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, que va tenir lloc l'octubre de 1995 a Ontinyent, Aigües Vives Pérez i Vicenç M. Rosselló van presentar una ponència molt interessant sobre l'*Atles toponímic valencià*, en la qual van exposar els mètodes de treball emprats i els diferents aspectes problemàtics de la realització d'aquest atlas; algunes de les problemàtiques toponímiques —i, per tant, també algunes de les metodologies— són ben específiques de la realitat sociohistòrica del País Valencià, mentre que d'altres de les que apuntaven en referència a la confecció de l'*Atles toponímic valencià* les tornem a trobar en la realització del *Nomenclàtor Oficial de Catalunya*, que s'està portant a terme actualment. La planificació i el desenvolupament d'aquest projecte, que ha d'estar acabat l'any 2000 i que aplegarà més de 30.000 topònims, ha tornat a posar al descobert algunes de les dificultats de la normalització toponímica, aspectes als quals tot seguit ens referirem.

Fixació gràfica de la toponímia: relació entre els topònims i la seva forma escrita

D'entrada i com a pas previ a parlar de la fixació gràfica de la toponímia, cal fer referència a dos aspectes fonamentals dels noms propis de lloc que massa sovint sembla que no es tinguin prou en compte:

En primer lloc, cal tenir present que tots els noms, tant si són comuns com propis, formen part de la llengua i que, per tant, els topònims o noms propis de

lloc també són elements d'aquest mateix sistema lingüístic, malgrat que des del món de la lingüística moltes vegades se'ls ignori (fet prou clar en els models lingüístics moderns de caràcter molt teòric, però també en d'altres disciplines més pragmàtiques com la lingüística aplicada —i què més aplicat que la retolació de les carreteres, les vies urbanes o la cartografia?—).

I en segon lloc, no hem de perdre de vista que els noms propis de lloc, com qualsevol element de la llengua, són formes fòniques; és a dir, que qualsevol procés de fixació o codificació gràfica és posterior a l'existència d'una realitat fònica, per la qual cosa la forma ortogràfica adoptada ha de reflectir fonamentalment la pronúncia d'aquesta unitat lingüística: el nivell escrit ha de remetre al nivell oral, que és el principal. En aquest sentit, una mala grafia pot induir a una mala pronúncia, de manera que es modifiqui el topònim, que lògicament és la forma fònica i no l'escripta: *Villalba* per *Vilalba* (per exemple, *Vilalba dels Arcs*, Terra Alta) o *Saló* per *Salo* (Sant Mateu de Bages, Bages) ja no serien el mateix nom de lloc (i en aquest punt caldria tenir present la problemàtica relació entre llengua oral i llengua escrita, més si tenim en compte que en alguns àmbits de la lingüística sembla que la llengua escrita sigui l'aspecte primordial). Així, també s'han d'evitar les refeccions etimologicistes: la base de la grafia d'un topònim és la pronúncia genuïna general actual, no pas la que havia pogut tenir anteriorment, com en el cas de *Segúries* per *Segúries* (Sant Pau de Segúries, Ripollès), ben documentat des del segle X com *Segorilias*.

Aquests dos punts —que d'altra banda resulten prou obvis— afecten de manera significativa el procés de fixació ortogràfica de la toponímia, el que generalment s'anomena normalització toponímica.

criteris per a la normalització dels topònims

Un dels aspectes més problemàtics de la realització de nomenclàtors —i més quan han de rebre el qualificatiu d'"oficials"— és l'establiment de la forma ortogràfica dels topònims, ja que l'alteració de grafies emprades anteriorment —bé sigui per la mateixa població que té contacte amb el lloc en qüestió, bé sigui pels organismes oficials— genera o pot generar un gran trasbals social: aquest fet reflecteix el grau elevat de representativitat de la toponímia, que podem comprovar en la identificació de la població —o part d'aquesta— no solament amb el nom propi de lloc, sinó també amb la forma gràfica que el representa.

La normalització toponímica és, doncs, una procés complex i delicat que ha de tenir en compte diversos factors: la pronúncia, el sistema ortogràfic vigent, la tradició escrita, la documentació i l'etimologia.

a) La pronúncia

La forma fixada ortogràficament ha de reflectir la pronúncia genuïna general del topònim, és a dir, la solució emprada majoritàriament per la població que en té un coneixement directe, d'acord amb la tradició i sense influències externes.

La situació, però, pot resultar complicada quan es donen pronúncies que s'allunyen del sistema lingüístic general, punt en el qual cal diferenciar metodològicament entre el que són formes que podem relacionar amb les variants

diatòpiques —els dialectes geogràfics— i el que són pronúncies de caràcter popular, les variants diastràtiques —els dialectes socials, i més concretament els registres molt col·loquials. D'aquest darrer aspecte, però, tractarem més endavant quan analitzem la problemàtica de la relació entre les formes dialectals i el sistema lingüístic general en la toponímia.

b) *El sistema ortogràfic vigent*

Com a formes lingüístiques que s'insereixen dins un sistema general i que, per tant, participa en el procés de socialització de la llengua, la forma ortogràfica dels noms propis de lloc ha d'adequar-se a la normativa lingüística actual. En el nostre cas, aquest fet ha comportat un seguit de conflictes a l'hora de regularitzar ortogràficament alguns topònims perquè, en aquests casos, hi ha hagut un contrast entre la forma emprada tradicionalment —auríem de parlar de "tradició moderna" ja que ens referim a l'època més propera al present— i la forma que s'adequa a la normativa vigent: el bandejament de les grafies *y* o la *ch* va provocar veritables daltabaixos en el moment del canvi gràfic de topònims com *Vich* per *Vic* o *Lleyda* per *Lleida*.

La situació, però, va més enllà dels noms que inclouen grafies que avui no són normatives i també afecta topònims que, malgrat que no presenten cap anomalia en la grafia o pel que fa a la relació entre la forma i la pronúncia, tenen una solució tradicional que pot provocar desequilibris dins el sistema lingüístic. Així, dins el domini de la llengua hi ha força topònims homòfons, és a dir, amb una mateixa forma fònica, els quals s'han d'escriure d'una única manera ja que, contràriament, l'alternança de grafies podria provocar una situació de desorientació en els parlants i una manca de confiança en el sistema lingüístic propi (fet especialment problemàtic en una llengua que ha de lluitar contínuament per assolir o demostrar la seva validesa com a llengua de cultura que pot emprar-se en tots els àmbits comunicatius).

En aquests casos, i com comentarem més endavant, sí que és rellevant la informació etimològica —és a dir, de les formes documentades més antigues— perquè, quan trobem topònims que es pronuncien igual però que s'han escrit de manera diferent, aquesta és necessària per fixar la forma gràfica més correcta, que és la que es correspon amb l'etimologia o almenys, quan aquesta no és un fet segur, amb la documentació més antiga.¹ Com a exemple podem pensar en els nombrosos derivats toponímics de *maçana*, com *Maçaners*, *Maçanet* o *Maçana* mateix, en què la fricativa alveolar sorda [s] ha estat representada de tres maneres diferents: amb dues *s*, amb una sola *s* i també amb *ç*, la qual cosa porta a una situació de polimorfisme que cal resoldre per mitjà de l'etimologia, en aquest cas prou coneguda, el llatí *MATIANA* 'varietat de poma',² que remet a la grafia *ç*, que és la que correspon a l'evolució del grup *TY* (T més iod) llatí en aquest cas; o, un altre exemple —al qual

¹ En els casos de neutralització fonètica, que permet l'existència de diverses grafies per a un mateix fonema o arxifonema, és necessari recórrer a les formes més antigues documentades —les anteriors a la neutralització—, que ens guiaran respecte de la grafia adequada, sobretot si ve corroborada per una etimologia segura (i no una conjectura etimològica). Aquest fet és molt general en el català oriental a causa de les neutralitzacions vocàliques (del tipus *Panadès* per *Penedès*), però també és de caràcter general en el cas de les neutralitzacions consonàntiques (del tipus *Cabacés* per *Cabassers* (Priorat)).

² Amb un valor toponímic no ben aclarit, potser per similitud amb la forma.

ens tornarem a referir—, les alternances del tipus *Lledó* vs. *Lladó* (Alt Empordà), que d'acord amb la documentació antiga (gairebé sempre *Letone*)³ hem d'escriure amb *e*, com ens demostra d'altra banda la pronúncia dels casos que es troben en el domini del català occidental (*Lledó d'Algars* (Matarranya) o *santuari de la Mare de Déu del Lledó* (Castelló de la Plana, Plana Alta), en què no es dona la neutralització de les *a* i *e* àtones.

La problemàtica de la modificació de formes gràfiques que tenen una tradició considerable i l'aplicació en la toponímia del sistema ortogràfic vigent, però, no s'ha acabat ja que, a banda dels casos problemàtics no solucionats (amb grafies *oficials* aberrants del tipus *Barà* per *Berà*, per exemple), els projectes actuals com el del Nomenclàtor Oficial de Catalunya inclouen la regularització de la toponímia menor⁴ —la resta de nuclis de població, a banda de l'oronímia, la hidronímia, etc.—, fet que comporta uns problemes específics, entre els quals podem remarcar la normalització dels noms de casa o d'edificacions aïllades.

En aquest cas, bona part dels noms de casa provenen d'un antropònim, la qual cosa ha comportat sovint la confusió entre el que era un nom de família i el que és un nom de lloc, de manera que, com s'ha comprovat en la realització de nomenclàtors municipals, resulta difícil d'adequar a la normativa noms que han tingut una tradició escrita amb una grafia prenortativa, del tipus *Farré* (per exemple: *Can Farré* en lloc de *Can Ferrer*) i *Domènech* (per exemple: *Mas Domènech* en lloc de *Mas Domènec*). En aquests casos, les persones que viuen a la casa en qüestió sovint rebutgen de canviar la grafia del topònim —o de permetre que es canviï en el nomenclàtor—, fet que succeeix no solament quan coincideix el nom de la casa amb el nom de la família que hi viu (per exemple: la família que consta al Registre Civil com a *Farré* viu a *Can Ferrer*), sinó fins i tot quan no hi ha aquesta coincidència (i a *Can Ferrer* viu la família *Gros*, per exemple).

Solament una tasca d'informació pot facilitar la comprensió de la regularització dels noms de les edificacions aïllades a fi de fer entendre que també formen part de la referència geogràfica col·lectiva,⁵ com demostra la seva inclusió en la cartografia, per exemple.

c) L'etimologia i la tradició gràfica

L'etimologia o, de manera més precisa, la recerca etimològica té una valoració diferent segons del camp del coneixement des del qual es faci l'estudi de la toponímia: des del punt de vista de la lingüística és un aspecte molt valorat —i fins i

³ Veg. nota 28.

⁴ Els especialistes en toponímia consideren incorrecta la denominació *toponímia major/toponímia menor* ja que sembla que impliqui una valoració dels noms propis de lloc (com si la toponímia major pel fet d'incloure el terme *major* fos més important), encara que cal tenir en compte que és força habitual l'ús de la forma *toponímia menor* per referir-se als topònims que no són noms de municipi. En el cas del Nomenclàtor Oficial de Catalunya, la resolució 563/V del Parlament de Catalunya (de 7 de maig de 1998) especifica que és "un nomenclàtor oficial de la toponímia major de Catalunya" («Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya», núm. 23414, 25 de maig de 1998), on el terme "toponímia major" significa realment 'toponímia general o més representativa'.

⁵ Veg. "La forma gràfica de la toponímia menor", dins "Sobre toponímia", *Documents de la Secció Filològica III* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1996), pàg. 165.

tot prestigiós—, mentre que des de l'àmbit de la branca toponímica de la geografia o de la cartografia⁶ sovint sembla més aviat infravalorat.

Des d'una orientació lingüística, l'etimologia generalment ha estat considerada un recurs en l'estudi i en la codificació ortogràfica de la toponímia, i no una finalitat, com exposa Xavier Terrado en el seu treball "Fonaments per a l'estudi etimològic de la toponímia catalana."⁷ Així, dins el procés de normalització de la toponímia —la fixació d'una grafia a partir de la forma fònica del topònim d'acord amb les normes vigents de la llengua en qüestió—, també cal tenir en compte en alguns casos concrets la tradició gràfica i l'etimologia del topònim. Tal com assenya-la Xavier Terrado, quan el nom propi de lloc —o millor el seu origen— és transparent perquè es correspon amb elements que existeixen com a noms comuns en la mateixa llengua, la informació documental o etimològica no acostuma a ser necessària per a la fixació ortogràfica del topònim (és el cas de topònims com *el Figueró*, que tothom amb un mínim coneixement de la llengua, encara que sigui ínfim, sap que és un derivat de *figuera* i no de *figa*, cosa que gairebé no caldria ni confirmar amb la documentació antiga, on sempre apareix amb *-gue-*, si no fos per polèmiques innecessàries i infundades lingüísticament), encara que algunes vegades pot ajudar a evitar formes errònies basades en etimologies populars a partir d'una "falsa" transparència, com en el cas famós del *Castell de l'Areny* (Berguedà) en lloc de *Castell Dalareny* (perquè prové de *Castrum Adalasindi*, on el segon terme és un antropònim, i no hi ha l'element d'origen llatí *areneum*>*areny*, que és un derivat llatí d'*arena*, *-ae* 'arena') o en el del *puig de Montbaig* (Sant Boi de Llobregat, Baix Llobregat) (documentat com *monte Baiol/Bagio*), que es volia grafiar com a *Montbaix* perquè la forma *baig*, habitual en la documentació antiga, bé com a antropònim *Baiol/Bagio*,⁸ bé com a nom comú amb el sentit 'de color castany o vermellós',⁹ ja no és viva en la llengua actual.

Ambdós aspectes sí que resulten fonamentals a l'hora d'establir la grafia dels topònims que no són transparents des del punt de vista de l'estrat actual de la llengua, encara que en alguns casos la tradició gràfica —almenys la més propera a l'actualitat— i la informació etimològica —basada, en el cas de la toponímia, obligatòriament en la documentació antiga—¹⁰ porten a conclusions diferents: en aquests casos, la solució adoptada no ha estat sempre la mateixa, i mentre que a vegades s'ha fet la regularització d'acord amb la informació documental i etimològica, en d'altres no ha estat possible.

⁶ "Cal tenir present que el recurs a l'etimologia és, en general, supletori, car si hom el feia prevaler sistemàticament, probablement toparia amb obstacles insalvables, a part el fet de l'existència de casos en què hom desconeix quina és l'etimologia vertadera." *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització* (Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya, 1985), pàg. 84.

⁷ Dins Ramon Amigó, Dolors Roigé, Xavier Terrado i Albert Turull: *Introducció a l'onomàstica* (Lleida, 1994), pàgs. 53-72.

⁸ Jordi Bolòs i Josep Moran: *Repertori d'antropònims catalans (RAC) I* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans), 1994, pàg. 156-157, amb 82 ocurrences entre el 874 i el 999.

⁹ M. Bassols, J. Bastardas et al.: *Glossarium mediae latinitatis Cataloniae* (Barcelona, Universitat de Barcelona, CSIC, 1962), fasc. 2, 214-215, s. v. *badius*, documentat com a *baio* durant els segles X i XI, i com a *bag/baig* durant els segles XI i XII.

¹⁰ Veg., per exemple, Joan Coromines: *Estudis de toponímia catalana II* (Barcelona, Barcino, 1970), pàg. 38 o X. Terrado, *op. cit.*, pàgs. 60-62.

Des d'un punt de vista metodològic, ordinàriament els topònims s'han normalitzat en aquests casos a partir de les formes documentades més antigues —que són les que ens acosten a l'origen etimològic del nom—, les quals, però, poden entrar en conflicte amb la tradició més moderna —sobretot al domini oriental pel que fa als casos de neutralització vocàlica—: en aquests casos, si la forma gràfica emprada tradicionalment era d'ús general i hauria estat molt difícil de canviar, s'ha mantingut encara que contradigués la documentació antiga i l'etimologia, com podem comprovar en topònims com *Badalona* en lloc de *Bedalona* (documentada com *Bitulona* el 977, 983, 989, etc.) o *Manresa* en lloc de *Menresa* (documentada com *Minorisa* en llatí tardà), que no cal oblidar que són casos únics, ja que no hi ha diversos topònims homònims, que aleshores no es podrien escriure de manera diferent.

La situació és, però, complexa i s'ha de tenir en compte tota la informació, ja que per exemple en un cas com *el Tarrós* (Urgell), malgrat que sigui un derivat de *terra* —i que com a tal hauria calgut escriure *el Terrós*—,¹¹ s'ha mantingut escrit amb *-a-* perquè una altra grafia n'hauria alterat la pronúncia genuïna.

*Aspectes problemàtics de la normalització toponímica*¹²

a) Urbanitzacions i turisme versus toponímia

La construcció de nombroses urbanitzacions, sobretot en la zona costanera, ha tingut com a conseqüència la introducció d'una nova toponímia que en bona part dels casos ha suposat un trencament amb els noms de lloc tradicionals de la nostra geografia, perquè no ha continuat o respectat els noms ja existents, sinó que els ha substituït per d'altres de nous, aliens a la nostra tradició. A més a més, aquests noms generalment han vingut condicionats per criteris comercials i turístics que, a més, han tingut un gust estètic, com a mínim, dubtós. El resultat ha estat la proliferació de noms espuris¹³ (com *El Condado de Jaruco* (Lloret de Mar, Selva), *El Cortijo* (Roses, Alt Empordà) o *Pine Beach* (Gavà, Baix Llobregat)) i de noms que han incorporat termes considerats positius des d'un punt de vista turístic i comercial com *mar*, *sol* o *parc* (com *Solimar* (Alcanar, Montsià), *Mar-i-sol* (Roda de Berà, Tarragonès), *Blanes Vistamar* (Blanes, Selva) o *Monterrey Parc* (Mediona, Alt Penedès)), però també d'altres amb voluntat pretesament exòtica (com *Nirvana* (el Vendrell, Baix Penedès) o *Azahara* (Mont-roig del Camp, Baix Camp)) i, fins i tot, alguns amb una denominació pretensiosa (com *el Diamant del Vallès* (Bigues i Riells, Vallès Oriental), *la Selva de les Meravelles* (Canyelles, Garraf) o *el Ducat del Montseny* (Sant Feliu de Buixalleu, Selva)).

¹¹ La documentació antiga confirma aquest origen: *Terroço* 1073, *Terroz* 1079; *Terroci* 1080, etc. (J. Coromines: *Onomasticon Cataloniae*, vol. VII (Barcelona, Curial, 1997), pàg. 243.

¹² Veg. Joan Anton Rabella: "Aspectes problemàtics de la normalització i la protecció de la toponímia", dins *Homenatge a Vicenç M. Rosselló*, en premsa.

¹³ "Què fan als nostres mapes *Villa Rosita*, *el Gran Chaparral* o *La Ponderosa*? Si algun guillat vol posar aquests rètols al seu xalet, crec que tenim el deure de fer-ne cas omís. És un afer privat." Vicenç M. Rosselló: "Conflictes a l'hora de la normalització toponímica", dins *Materials de toponímia II* (València, 1995), pàg. 893.

Veg. també Josep Moran: *Consideracions sobre l'onomàstica* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1996), pàgs. 8-9.